
OD TEOLOŠKE DOGME DO CRKVENOGA DIJALOGA

Marko P. Đurić, Beograd

UDK: 261. 8
Primljeno 7/99

“Svako slaganje ne vodi istini, kao što svaka istina ne dovodi do slaganja: otuda sporovi oko istine i njezinih mjerila, sporovi koji se mogu razriješiti u razgovoru”*

Sažetak

Autor u svome radu govori o crkvenom dijalogu osvrćući se posebno na dijalog između Pravoslavne i Katoličke crkve. Prema njegovom mišljenju dijalog još nema u punoj i dovoljnoj mjeri. Jedan od razloga sastoji se u tome što na pravoslavnome istoku još uvijek nema ekumenske ljubavi i želje za vidljivim zajedništvom s Katoličkom crkvom. Autor potom naglašava da je smetnja dijalogu bila i to što Pravoslavna crkva nikada nije pozitivno vrednovala katoličke dogme koje su bile donesene poslije raskola. Da bi Pravoslavna crkva ušla u dijalog s Rimskom crkvom, ona mora izvršiti “svetu samokritiku” te priznati da u Karoličkoj crkvi djeluje Božja milost. Budući da kršćanski dijalog ide za tim da unutar različitih teologija i tradicija otkrije naše zajedništvo u Kristu, njemu danas nema alternative.

Kako pravoslavna teologija i ekleziologija velikim dijelom nisu bile u funkciji čitanja znakova vremena, nije se mogao razvijati dijalog s drugim kršćanskim crkvama. Budući da je dijalog ponajprije “kritički govor o sebi, pa onda o drugome i konačno o obojici”¹ zato ga i nije bilo u dostatnoj mjeri, ne samo u našoj prošlosti nego i u sadašnjosti.

Budući da s dogmom i ne može biti drukčije, ona je često najmanje vodila dijalogu i vjerskoj toleranciji. Isključujući svaki alternativni odnos prema objavljenoj istini, ona je uvijek vrijedila kao “najsavršenija crkvena spoznaja objavljene istine”.² Između nje i (objavljene) istine Crkva je uvijek stavljala znak pune jednakosti. Dogma je otuda uvijek svjedočila o nepogrešivosti Crkve i njezinoj ortodoksности. Nalazeći ontološku vezu između znanja i istine samo u

* Djuro Šušnjić, *Religija II.*, Beograd, str. 328.

1 T. Vereš, *Pružene ruke*, FTI, Zagreb, str. 9.

2 Usp. W. Kern - F. Niemann, *Nauka o teološkoj spoznaji*, KS, Zagreb, 1988., str. 130.

svojemu "sadorskom znanju", Pravoslavna je crkva samo to znanje i uzimala kao "smjernicu koja nas obvezuje u našoj vjerskoj savjesti".³ U dogmi se zato objektivizira sav spoznajni maksimalizam Crkve i sva perfekcija naše spoznaje. Ističući da pravoslavlje nema ni "najmanjeg nedostatka",⁴ onda proizlazi da je prema njemu Pravoslavna crkva i apsolvirala sve spoznaje objavljene istine. Međutim kako je ona sva u dogmatskoj teologiji prvih sedam (osam) općih sabora, koje sada prihvaćaju obje Crkve, danas ta "saborna spoznaja" živi isto toliko teološki u pravoslavlju koliko i u katolicizmu ili protestantizmu. Bilo bi ekumenski da pravoslavni istok to sada prizna i teološki. Prema tome, "stup i tvrđava istine" (1 Tim 3,15) nije samo jedna vidljiva Crkva nego Crkve. No zbog mnogih znakova vremena danas se razmišljanja mnogih sve češće svode na pitanje: Jesmo li u stanju promijeniti svoj višestoljetni stav prema dogmama Katoličke crkve te je li Pravoslavna crkva teološki spremna da Katoličku crkvu vidi kao ravnopravnoga člana u dijalogu? Kršćanstvo se inače ponajprije kroz dogmu, njezinu nerefleksibilnost i fiksiranost izlagalo riziku da bude krivo shvaćeno i interpretirano. Zato liberalni protestantizam 19. i 20. stoljeća govori o sukobu dogme i evanđelja, a poznati katolički teolog Karl Rahner na jednome mjestu kaže da se razvoj dogmi probijao putem suprotstavljanja, manje putem prijateljskog razgovora".⁵ Činjenica je da se povijesno kršćanstvo zbog nje podijelilo na Crkve prije i poslije Kalcedona. No, premda je naša vjera intelektualni čin pa se time implicitno ukazuje na punu važnost dogme u njemu, ona je katkad najmanje samo to. Čin vjere je zbog toga ponajprije ona sveta snaga u nama koja čini da mnogo toga bude drugačije od prethodnoga i bolje od budućega. Premda je dogma s jedne strane vodila monolitnosti Crkve, ona ju je, s druge strane, vezujući i fiksirajući našu vjeru, sputavala u njezinoj spontanosti i slobodi.

Promjene stava kao ujet uspjeha

Budući da Pravoslavna crkva nikada nije imala ujednačene kriterije o pitanju dogmi, ona bi danas najprije trebala poraditi na njihovu ujednačavanju i usklađivanju. Dogme "stare Crkve" Pravoslavna je crkva primjerice uvijek objašnjavala i povijesnim razlozima i tako ih smještala u njihov povijesni kontekst. Dogme pak Katoličke

³ *Isto*, str. 122.

⁴ Justin Popović, *Dogmatika Pravoslavne crkve*. Knjiga treća, Beograd, 1978., str. 543.

⁵ W. Kern - F. Niemann, *nav. dj.*, str.136.

crkve gledala je isključivo kao "instrument papinskoga duhovnoga imperijalizma i papinske politike". Da bi se danas između nas (pravoslavnih) i katolika uspostavio dijalog na dogmatskoj i drugoj razini, moramo imati drugačiji stav prema njihovoj dogmi. Da bismo došli do konsenzusa bez kojega inače nema uspješnog razgovora, moramo poći od tri stvari. Katoličku dogmu valja nam najprije gledati kao "katoličku percepciju objavljene istine". Zatim moramo znati da se njome ne narušava naš odnos prema objavljenoj istini pa njome nije ugroženo naše spasenje. I na kraju, ne zaboravimo da su Katolička i postapostolska Crkva svojom dogmom i svojim kanonom najprije željele zaštititi od štetnih utjecaja svoju vjekovnu vjeru, tradiciju i kult. Dakle, Katolička crkva nije ništa nedopušteno činila.

Od "državne crkve" do crkvene dogme

Očito je da propašću bizantske države nismo mogli izbjeći niz stvari na pravoslavnome istoku. Autokefalne pravoslavne Crkve, otuđujući se sve više od Carigradske patrijaršije, sve su više počele stavljati znak jednakosti između vjerskog i nacionalnog. Pravoslavni istok tako nije mogao izbjeći pojavu filetizma, teologiju nacije i tzv. državnu crkvu, koja svoje korijene vuče još od vremena cara Teodozija. Dogma se je time našla u privilegiranoj situaciji. Postajući ujedinjujuća snaga između sakralnoga i profanog, sve je više počela uživati ne samo zaštitu Crkve nego i države. Tako će na pravoslavnom istoku Crkva uvijek biti doktrinarno odvojena, što primjerice nije slučaj s islamom, u kojemu se vjersko i državno načelo usko isprepleću. Sakralizacijom nacionalnih vrijednosti i simbola, Crkva će se ovdje uvijek približavati državi. Grof Uvarov će 1833., pruzimljući Ministarstvo prosvjete, reći sljedeće: "Naša se zajednička zadaća sastoji u tome da djelujemo u onom smjeru u kojemu se događa obrazovanje naroda u ujedinjenom duhu ortodoksije, autokracije i nacionalizma", i dalje: "Rus koji je svojoj domovini odan, ne dopušta napuštanje jedne dogme naše ortodoksije jednako kao što ne dopušta krađu bisera iz krune monarhove."⁶

Od Sokrata do Drugoga vatikanskog koncila

Budući da je Sokratova filozofija bitno "dijaloška",⁷ pitamo se koliko se danas Crkve u dijalogu mogu poslužiti nekim aspektima iz

⁶ Thomas Masaryk, *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie*, I, Jena, 1913., str. 94.

⁷ W. Windelband, *Povijest filozofije*, I., Kultura, Zagreb, 1956., str. 138.

Sokratova iskustva. Točno je da će one, koristeći se njegovom majeutičkom metodom, vrlo lako doći do nekih korisnih spoznaja. Ponajprije, otkrit će zajedništvo vjere, koje će ih usprkos teološkoj različitosti uvijek voditi teološkom konsenzusu. Zatim će pomoću iste metode saznati da će se naše teološke različitosti u našoj zajedničkoj vjeri uvijek miriti, pa će naše sutrašnje jedinstvo najprije značiti našu teološku različitost. Nadalje je točno da u dijalogu nećemo moći, kako netko reče, stvarati vjeru Crkve, ali ćemo jedni drugima pomoću različitih teologija približiti lik Krista. Iako mnoga naša znanja i "istine samo dozrijevaju u Crkvi", izvjesno je da će tom zrenju na ruku ići najprije dijalog.

Što je nužno za uspješan teološki dijalog?

Da bi se danas izbjegla kriza dijaloga, moramo učiniti nekoliko stvari: jedni o drugima moramo razmišljati teološkim i ekleziološkim pojmovima i kategorijama. Uspješnoga dijaloga neće biti ako jedni druge u razgovoru ne gledamo kao Crkve, pri čemu ćemo pojam crkvenosti najprije odrediti prema duhovnim kriterijima. Oni koji posjeduju "Kristov duh" najprije će biti Crkva. No, to ne dovodi u pitanje i druge kriterije crkvenosti. Nadalje, mi se u Crkvi nužno moramo susresti s procesom desakralizacije kako bismo time zauvijek ukinuli onu vezu između politike i vjere (Mt 22,21) i tako stali na put ideologizaciji teologije. Samo ćemo tada Crkvu (instituciju) moći doživjeti kao Pavla poslužitelja (1 Kor 3,5), koga mi je Gospodin dao da bi me priveo vjeri, u njega. Samo tako će Crkva postati "stil življenja" naše kršćanske vjere, što se od nje sada samo i traži. Budući da danas mnogo toga u Crkvi treba mijenjati, one moraju razgovarati kako će osvariti i institucionalizirati te promjene. Jedino promjena može zaustaviti proces okoštavanja koji je zahvatio manje-više sve udove Crkve. Stoga je glavno pitanje za Crkve: kako će izvesti te promjene i kojim legalnim sredstvima. Samo promjena vodi reformi, a ova može zaustaviti proces okoštavanja koji je u Crkvu ušao s krizom naše kršćanske duhovnosti. Zbog te krize danas su kler i hierarhija u većini slučajeva izgubili onu sposobnost mijenjanja te više nisu otvoreni služenju i nisu kadri na primjeren način odgovoriti na znakove vremena. Crkve bi na ovim prostorima morale razgovarati o tome kako djelovati više proročki, a manje tradicionalno i uobičajeno. Proročka riječ i glas potrebniji su danas nego ikada. Mnogima u Crkvi sve manje vjerujemo možda i zato što ne zamjećujemo nikakvu promjenu u njima.

Ovdje dosad nije bilo uvjeta za dijalog

Političko i teološko naslijeđe koje nam je ostavila bizantska država i Pravoslavna crkva najmanje je bilo u znaku teološkoga i političkog dijaloga, vjerske tolerancije i teološkog pluralizma. Poznati njemački bizantolog Hans Georg Bech piše: "Od oko devedesetorice careva, kojima su se do zadnjega trenutka pjevale himne, barem je jedna trećina bila svrgnuta, dok je polovica od te trećine sa strašću i sa zanosom iznakažena."⁸ Valja ovome primjerice dodati i činjenicu da tako o Bizantu ne piše samo ovaj poznati njemački bizantolog, predstavnik Münchenske bizantološke škole koju je osnovao Karl Krumbacher, već u neku ruku i sam Hegel u svojoj "Filozofiji povijesti".⁹ Iza takvoga naslijeđa nije se mogla iznjedriti želja za dijalogom, vjerskom tolerancijom i crkvenim zajedništvom u kojemu bi teološke i druge razlike između nas (pravoslavnih) i katolika ostale. Zatim, već stoljećima u samome biću Pravoslavne crkve uočavamo nesklad između karizme i vlasti pa svi udovi Crkve u većini slučajeva nisu bivali pokrenuti istim Duhom, Duhom Svetim i Božjim. Kako je ovdje sva "posvećena vlast" uvijek bila samo u rukama jednih (crkvene hierarhije), laici i niži kler uglavnom su "slušali", a "manje pitali i odlučivali". Zato se Pravoslavna crkva i nije mogla oduprijeti duhu farizejizma i režimu crkvenih pravila i kanona koji su se često negativno odražavali na sveukupni život Crkve. U prvom slučaju, gušili su onu slobodu za koju nas je Krist oslobodio (Gal 5,1), u drugome, mnogi u Crkvi nisu raspolagali spremnošću da vrše volju Božju. Razmišljanja i razgovori o jedinstvu Crkava otuda su više smatrani kanonskim i dogmatskim negoli vjerskim i evanđeoskim pitanjem (Iv 17,21). Pravoslavni vjernik, dolazeći u stanje milosti više liturgijom, askezom i postom negoli etičkim angažmanom, neusporedivo više vrednuje obrednu i formalnu nego onu drugu komponentu u svome pravoslavnom životu. Zato su u pravoslavlju estetski i etički ideal uvijek bili u napetosti,¹⁰ pa vjerskog dijaloga nije ni bilo kao ni dijaloga o moralnim pitanjima i temama. Iako bi danas dijalog o moralnoj primjeni evanđalja bio i te kako aktualan, pitanje je bi li se ostvario. No, kako ovdje kod crkvene hierarhije, koja i sada daleko više drži do obreda i ceremonija nego do drugih, važnijih, stvari, ni sada nema ljubavi da se mnoga stanja prevladaju, nema u dovoljnoj mjeri ni želje za dijalogom.

⁸ Hans Georg Bech, *Tragovi Bizanta u Europi*, Jukić, Sarajevo, (1988.), br. 18, str. 96.

⁹ Kultura, Zagreb, 1951., str. 308-3122.

¹⁰ Usp. Bulgakov, *Pravoslavlje*, Književna zajednica Novi Sad, 1991., str. 227.

Od ideologije do nedijaloga

Ideologija cezaropapizma koja je često stavljala znak jednakosti između svetoga i profanog, državnoga i crkvenog, i "teorija simfonije", koja je uvijek išla za tim da se odnosi između Crkava i države ne poremete, također nije ostavljala prostora za službeni dijalog sa Zapadnom (Katoličkom) crkvom. Ideja o jedinstvenom svjetskom poretku koja je stoljećima živjela u pravoslavnoj svijesti Bizanta nužno je pretpostavljala jedno kršćansko carstvo i jednu Crkvu. U oba slučaja mislilo se na bizantsko carstvo i njegovu Pravoslavnu crkvu. Između dvaju carstava (Bizantskoga i Franačkoga) i dvije Crkve (Pravoslavne i Rimokatoličke) najmanje je bilo dijaloga i dogovora. Bizantski carevi, postavši čuvarima "dogmatskog korpusa", a time i nužno zaštitnici ortodoksije (Epanagoga 880. i Vasilije I.) često su pitali hoće li se razgovarati s "heterodoksnima" ili ne. Tako primjerice naš despot Đurađ [ili Đorđe] Branković odlučuje da na sabore u Firencu i Ferraru ne pošalje ni jednoga našega predstavnika.¹¹

Vjerskoga dijaloga nije bilo ni u jednome modelu pravoslavlja

Imajući u vidu one mnogobrojne zadaće koje povijest i Providnost Božja stavljaju pred Crkvu, a koje se brzo mijenjaju, na pravoslavnome istoku može se zamijetiti jedna opća pojava. Pravoslavna teološka neprimjerenost znacima vremena uvijek je ukazivala na prevladani model teološkog razmišljanja, u kojemu je daleko više prostora bilo za polemiku negoli za dijalog između Crkava. Premda je ovdje Crkva postavljala velike etičke zahtjeve približivši se državi i svojom "teorijom simfonije", ona ih je više propovijedala nego što ih je živjela. Između službenog i propovijedanog pravoslavlja ovdje postoji česta napetost, koja katkada ide do otvorenoga konflikta i neslaganja. Iako primjerice otačka paradigma pravoslavlja nije poznavala nikakve kompromise s teokratskom, pravoslavnom državom, ni jedan historijski model pravoslavlja nije bio za vjerski dijalog i toleranciju. Valja se sjetiti npr. stava sv. Ivana Zlatoustog o Židovima i nekih otaca o islamu.¹² Iako je otačka paradigma pravoslavlja najprije išla za tim da ne postane "jamcem za jedinstvo Carstva", nego da posluži spasenju

¹¹ Usp. T. Akvinski, *Razgovor s pravoslavcima i muslimanima*, Globus Zagreb, str. 71.

¹² Jovan Zlatousti, *Govor protiv Jevreja*, ur. M. Đorđević, u: *Znaci vremena*, In presswe, Beograd, str. 14; Ivan Damaščanin, *De haeresibus i Disputatio christiani et saraceni*.

duša, pravoslavlje se je putem spiritualizacije Kristovih obećanja maksimalno udaljavalo od svijeta, zatvaralo se i postalo nedijaloško. Stojeći kao suprotnost otačkoj paradigmi, službeno pravoslavlje koje je išlo za tim da sakralizacijom nacionalnih vrijednosti, simbola i ideala postane najčvršći jamac nacionalnome jedinstvu, često se je znalo ogriješiti o vjerska prava drugih i najmanje je bilo dijaloško.

Kriza dijaloga kao posljedica utjecaja jedne teologije

Premda za obje Crkve (Katoličku i Pravoslavnu) odluke starih općih sabora imaju najviši stupanj teološkog autoriteta i normativnog su karaktera za njihovo učenje, Crkve su do danas ostale odvojene. Međusobno su vrlo rijetko komunicirale i razgovarale. Tome su pridonijele razne okolnosti. Tako od 14. st. nadalje sve više kruže razni teološki spisi zbog kojih će ljubav mnogih ohladnjeti. Iako nikada nisu imali normativni karakter za učenje Pravoslavne crkve, ovi će spisi ipak postupno ulaziti u samu bit Crkve. Budući da nisu bez odgovarajućega teološkoga autoriteta, Crkva će ih svojom prizemnom politikom katkada iskorištavati za svoje uske konfesionalne ciljeve, koji su često bili u uskoj svezi s onim nacionalnima i državnima. Tako su međusobne napetosti između Rima i autokefalnih pravoslavnih Crkava samo rasle, a Crkve su se sve više otuđivale. Kako su ih donosili i teološki formulirali oni pojedinci koje Bulgakovljeva teologija vidi kao "samu normu crkvene istine i kriterij crkvene predaje",¹³ oni će najprije ići na ruku hlađenju kršćanske ljubavi i sve većem "udaljavanju srdaca". Analitički aparat pravoslavne teologije od tada će sve više onemogućavati bilo koju vrstu dijaloga između Zapadne (Katoličke) i Pravoslavne crkve. Iako ne navodi pobliže njihov teološki sadržaj niti ih komentira, J. Brija ih u svojemu "Rečniku pravoslavne teologije" taksativno navodi. Tu je najprije "Pismo pravoslavnim hrišćanima po celom svetu" (1440-1441) Marka Evgenika, episkopa efeškog, zatim Enciklika Carigradskog sabora protiv latinskih novotarija, Odgovor pravoslavnih istočnih patrijarha papi Piju IX. (1848.), Enciklika Carigradskog sabora protiv protestantskih misionara (1836.).

¹³ Protojerej Sergije Bulgakov, *Pravoslavlje*, Književna zajednica Novog Sada, 1991., str. 116.

*Dogma kao mjerilo ortodoksije-ortopraksije
kao smetnja dijalogu*

Dogmatske rasprave često su igrale krajnje negativnu ulogu u povijesti Crkve. Rasprave o čistilištu, primatu i nepogrešivosti samo su udaljavale Crkve. Između dogme i karizme često je bilo napetosti, što se negativno odražavalo za sveukupni život Crkve. Pravoslavna i Katolička crkva uvijek su razvijale, kako netko reče, ortodoksiju dogmatske naravi. Isti je slučaj i u Lutherovu protestantizmu, koji je i te kako držao do "dogmi stare Crkve". No, protestantizam se poslije razvio u drugome smjeru. Ortodoksno naslijeđe sve se više poistovjećivalo s nedogmatskom teologijom.¹⁴ Isti slučaj imamo i u našoj Crkvi. Nesporno je da se ortodoksno i kod nas i kod katolika najprije ticalo našega vjerovanja u temeljne i središnje dogme "stare Crkve".¹⁵ Pojam ortodoksnog, odnosno pravovjernog nije se razlikovao između Zapadne i Istočne Crkve, a zapadna (katolička) interpretacija Filioque nije u prvih deset stoljeća poticala teološke polemike i kontroverze. Jedinstvo vjere nije bilo dovodeno u pitanje niti su Crkve bile odvojene sakramentalno. Međutim, s Focijem se otvara jedno drugo razdoblje u odnosima između dviju Crkava, koje će završiti shizmom i teologijom sv. Marka Efeškog. Otudjenje između Crkava bit će potpuno, a dijalog će biti zamijenjen polemikom. Od tada će ortodoksno početi sve više koegzistirati na pravoslavnom istoku s nedogmatskom teologijom, što će kod nas kulminirati pojavom svetosavlja u dvadesetom stoljeću. Pravoslavno će sada biti najprije ono što predstavlja antizapadnu i antikatoličku orijentaciju u teologiji, etici i politici Crkve.

Pravoslavna crkva kao jedna i jedina Crkva

Polazeći od toga da sve one Crkve koje nisu u kanonskom i drugom jedinstvu s Pravoslavnom ne mogu pretendirati na naziv Crkve nije bilo teološkog dijaloga između Crkava. Premda to shvaćanje nije bilo toliko prošireno u službenim stavovima Crkve, ono je bez sumnje bilo vrlo prisutno u teologiji pravoslavnoga istoka. "Razdijeljene Crkve nikada nije bilo, niti može biti, a bilo je i bit će otpadništva od Crkve... Tako su otpali gnosticici, pa arijevcici... pa rimo-katolici, pa protestanti, pa unijati... pa redom svi ostali pripadnici

¹⁴ *Evangelischer Erwachsenen Katechismus*, Gütersloher Verlagshaus G. Mohn, 1964., str. 980.

¹⁵ M. Jugie, *Theol. dogm. IV.*, Paris, 1931., str. 213.

heretičke raskolničke legije”, veli Ava Justin Ćeljski (Popović).¹⁶ Držeći da je Crkva uvijek “jedna i jedina” u obje svoje dimenzije - vidljivoj i nevidljivoj, Pravoslavna je crkva s takvim obrazloženjem često branila svoju nezainteresiranost za dijalog i ekumenizam. Ne razmišljajući o drugima vjerskim zajednicama, ekleziološkim i teološkim kategorijama i pojmovima, pravoslavne crkve druge vjerske zajednice nisu ni smatrale crkvama pa teološkog dijaloga i nije bilo. Iako će ova shvaćanja najprije prevladati kod vodećih pravoslavnih teologa (Homjakov, J. Popović. N. Velimirović...), njihova argumentacijska struktura uglavnom ne zadovoljava ključne kriterije i mjerila. No, zahvaljujući apriori negativnom stavu prema zapadnoj ekleziologiji, ta će shvaćanja nadživjeti vijek svojih autora, i prisutna su i u našem vremenu. Premda još uvijek nema svepravoslavnoga stava o crkvenosti kršćanskoga Zapada, ovdje će se prema njemu uglavnom graditi politika koja će biti najmanje dijaloška.¹⁷ Polazeći od takvih teoloških premisa koje do danas nisu uspjeli obraniti uvjerljivom teološkom arumentacijom, dobar dio naših teologa kada naglašava da Zapadna crkva nije Crkva samo ponavlja Homjakovljeve riječi: “Poslije otpadanja mnogih raskola i rimskoga patrijarhata, Sveta Crkva se po volji Božjoj, sačuvala u eparhijama i patrijaršijama grčkim, i samo one općine mogu smatrati sebe potpuno kršćanskima koje čuvaju jedinstvo s istočnim patrijarsima ili ulaze u ovo jedinstvo. Jer je jedan Bog i jedna Crkva, i nema u njoj razdora i nesloga. Zato se Crkva naziva Pravoslavnom ili Istočnom ili Grčko-ruskom. Ne treba okrivljavati Crkvu u gordosti zato što sebe naziva Pravoslavnom jer ona sebe naziva svetom.”¹⁸

Međusobna ljubav kao uvjet za uspješan dijalog

Da bi se danas otvorio proces dijaloga između naših Crkava, najprije je nužna ljubav. No, kako je od svih ljubavi na pravoslavnome istoku ekumenska u najtežoj krizi, ovdje još uvijek i nema teološkoga dijaloga. Pišući o njegovoj krizi u svojoj knjizi “Ekumenske nade i tjeskobe”, Ratko Perić, biskup mostarsko-duvanjski veli: “Nema još službenoga teološkog dijaloga između Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve. Postoje u širem

¹⁶ J. Popović, *Dogmatika Pravoslavne crkve*, knjiga treća, str. 212.

¹⁷ Dr. Dimitrije Dimitrijević, *O kriterijima za utvrđivanje crkvenosti*, Svesci (Zagreb), 16/1969., str. 14.

¹⁸ A. S. Homjakov, *O Crkvi*, preveo jeromonah Justin, Karlovci, 1926., str. 21.

kontekstu međufakultetski simpoziji.”¹⁹ Danas dijalog treba ukazati na dvije stvari: prvo, do kojih granica može ići naša sposobnost primanja Kristove milosti i, drugo, jesmo li u toj sposobnosti primanja spremni jedni drugima oprostiti i reći punu istinu zbog same istine. Budući da glede ovoga još uvijek nema nekoga svepravoslavnoga dokumenta poput “Magne charte” za naš dijalog sa Zapadnom crkvom, naši dosadašnji susreti nisu ništa osobito pružili. Daleko se više nastojalo restaurirati i potvrditi staro nego što se novom teološkom sintezom nastojalo doći do novoga, koje bi bilo u duhu Isusove želje i molitve za jedinstvo (Iv 17, 21). Način na koji se i sada mnoge stvari zbog krize ljubavi prema Katoličkoj crkvi ovdje i sada brane i tumače nepotpuno, ukazuje da bez ljubavi ni dijaloga neće biti.

Što ćemo najprije držati za istinu u dijalogu

Ponajprije ono o čemu se sve Crkve slože. To slaganje zacijelo se neće ticati svih u Crkvi, nego najprije onih koje “moramo slušati u stvarima vjere”, koji su sam glas Crkve. Karizma istine nije na svima nego samo na onima koji imaju iskustvo Duha, jer samo Duh Sveti uvodi Crkvu, a time i nas u svu puninu spoznanja objavljene istine. Pojam istine zato će se ovdje najprije pojašnjavati teorijom konsenzusa i teorijom primjerenosti (Aristotel). Prvi kriterij traži slaganje sudionika u razgovoru, drugi iziskuje “slaganje našega uma” (suda) s riječju Božjom.

Pravoslavna crkva mora u “poniznosti i ljubavi izvršiti u sebi svetu samokritiku”

Da bi se danas u našoj Crkvi otvorio proces dijaloga s Katoličkom crkvom, naša Crkva mora prethodno početi “proces svete samokritike u svojoj sredini”. No, do toga svakako neće doći dok ona ne počne živjeti u punoj mjeri evanđelje istine, a prije svega ljubav i poniznost. Evanđeoske istine moraju postati “tijelo i krv” njezina svakodnevnog života da bi se taj sveti proces ostvario. Iako je primjerice između naših Crkava bilo različitih susreta, oni nisu donijeli osobita ploda. Bez ljubavi i poniznosti, čini se da ovdje nije moguće ništa Božje i ljudsko započeti. Najmanje je pak moguće samokritički obračunati sa svojom prošlošću te stvari i odnose nazvati pravim imenom. Premda danas znamo čime su nas naše

¹⁹ Ratko Perić, *Ekumenske nade i tjeskobe*, Biskupski ordinarijat Mostar, Mostar, 1993., str. 25.

svete Crkve zadužile na kulturnom i drugom planu, daleko je važnije znati koliko je moja Crkva "oruđe Svetoga Duha", koliko se Bog njome služi da bi ostvario planove koje on ima sa svojim narodom. Nasuprot Katoličkoj crkvi, koja prema dominikanskom teologu Y. Congaru vrši tu "svetu samokritiku u ljubavi i poniznosti" jer drugačije i ne može, taj se proces nije otvorio ni u jednoj Pravoslavnoj crkvi. No, on će se ovdje otvoriti tek onda kada o Katoličkoj crkvi počnemo razmišljati, pisati i govoriti s dužnim poštovanjem, priznajući da i u njoj djeluje milost i puše Sveti Duh.

Od sv. Maksima Ispovjednika do Ivana XXIII.

Danas će svakako dijalogu istine najprije ići na ruku ekumenska teologija i ekumenska ljubav. Težnja za vidljivim zajedništvom najprije će voditi dijalogu. Budući da ovdje nema takve težnje, nije bilo ni dijaloga. No, dijaloga nije bilo ni u Katoličkoj crkvi do Drugoga vatikanskog koncila. Teologije obiju Crkava nisu bile oslobođene svojega polemičkog žalca, teološke isključivosti i eklesiološkog ekskluzivizma. Teologija Prvoga vatikanskog koncila, palamizam, teologija sabornosti, svetosavlje, uvijek su se razlikovali u odgovoru na pitanje: kako doći do punoga (vidljivog) jedinstva Crkava. Zapravo, neke teologije to pitanje nisu ni postavljale. Razvoju crkvenoga dijaloga danas najviše odgovara ekumenska teologija jer samo ona nema polemičke žalce. Da ne bi dijalog danas i dalje bio u krizi, Crkve se moraju zauzeti za stvaranje jedne teologije u kojoj ćemo se nužno susretati s pojavom tzv. ekumenske dogme, stavova, teologumena. Jedan takav teologumenon koji je kanio teološku polemiku zamijeniti "prijateljskim mirnim razgovorom" imamo u sedmom stoljeću. Sveti Maksim Ispovjednik kad razmišlja o izlaženju Svetoga Duha kaže: "Duh Sveti jednako po naravi postoji po biti Očevoj, jednako tako po naravi prema biti Sina, budući da bitno izlazi od Oca zbog rođenoga Sina."²⁰ Iz ovoga proizlazi da je teologija ovoga sveca ponajprije poticajna za naš dijalog s Katoličkom crkvom. Jer je dijaloška, ona je manje polemička i stvara tako veliki prostor za konsenzus između Crkava.

²⁰ Ekumensko vijeće crkava, *Teologija o Duhu Svetom*, KS, Zagreb, 1998., str. 274.

Pravoslavna crkva - "stup i tvrđava istine" (1 Tim 3,15)

Polazeći od toga da je samo ona "stup i tvrđava istine" i da je samo ona Crkva,²¹ Pravoslavna crkva nije ni imala potrebe za dijalogom s drugim crkvama. Budući da smatra kako je sva karizma istine u njoj, ona je tijekom burnih stoljeća svoje prošlosti pozivala druge Crkve da se vrate pravoslavlju. "Nedjelja ortodoksije", koja se i danas slavi u Pravoslavnoj crkvi i spominje u njezinim liturgijskim knjigama svjedoči o tome da dijaloza ne može biti s heterodoksnima, pri čemu se tada mislilo i na rimokatolike koji su u doba isihazma nosili ime barlamiti.

Oni koji danas ne sumnjaju da je Prvoslavna crkva sačuvala svu puninu crkvene istine, pitaju se: u čemu je ta istina deficitarna u Zapadnoj, ponajprije u Katoličkoj crkvi? Neki teolozi ističu da je do pravih odgovora moguće doći jedino u službenom teološkom dijalogu između dviju Crkava. On će najprije pokazati u čemu je Pravoslavna crkva uspjela, a druge Crkve navodno nisu uspjele "potpuno i neokrnjeno očuvati svecima nekad ponuđenu vjeru".²² U dijalogu ćemo dalje saznati koja su konstitutivna obilježja te "svetačke vjere" i ima li u njoj nečega što sada primjerice nema u vjeri Rimske crkve. Veoma je važno sve to utvrditi u jednome crkvenom susretu ili u nekoliko njih. Ako naime moja Crkva i danas samo poziva nepravoslavne da se vrate pravoslavlju i zato s njima ne vodi dijalog jer joj je povratak važniji od razgovora, onda oni drugi trebaju znati zašto bi sada ostavili svoju vjeru i prešli na pravoslavlje te je li njihovo napuštanje svoje vjere pokriveno istinom u kojoj je objektivno i sve naše spasenje.

Pravoslavnoj crkvi danas je najpotrebnije posadašnjenje

Da bismo danas aktivno sudjelovali u onome spasenju koje nam je objektivno ponuđeno u Isusu Kristu, moramo proći mnoga iskustva. Moramo kroz ljubav, koja je najprije dijalog i susret, iskusiti blizinu bližnjega. No, do toga neće doći dok se ne promijeni naša teološka svijest jer samo mijenjajući nju, mijenjamo Crkvu. Sa starom spoznajom ne možemo unositi toliko nužnu promjenu u naše pravoslavno-katoličke odnose, ne možemo stvarati kulturu vjerske tolerancije, mira i dijaloga, ne možemo više, primjerice, samouvjerno naglašavati da je "posebni privilegij" pripadati samo jednoj vidljivoj Crkvi (Pravoslavnoj). Takva tvrdnja vrijeđa osjećaje drugih, a zatim je

²¹ J. Popović, *Dogmatika Pravoslavne crkve*, str. 540.

²² Heinrich Döring, *Jedinstvo crkve i mnoštvo crkava*, KS Zagreb, str. 12.

najmanje plod jedne kršćanske poniznosti, o kojoj Pravoslavna etika tako uzvišeno govori i piše. Moramo ponajprije reći u čemu je nedostatak drugih, da bismo uvjerljivo govorili o svojoj privilegiranosti. To od nas traži neteologizirani odnos prema istini. Na pravoslavnom istoku Crkvi nedostaje teologija koja bi odgovarala na znakove vremena i bila od koristi našem spasenju. Naša duhovnost i kršćanska odgovornost ovdje su kontinuirano u krizi pa nema ni kršćanske solidarnosti i bezrezervnog služenja drugima. Iako su naše oči često pune, naša srca najčešće su prazna pa je dezorijentiranost i razočaranje najprije stanje naše duše. Znalo se tko istinski pripada Crkvi i njezinoj Glavi. Budući da se danas Crkva buni i prosvjeduje protiv relativno malo stvari, ponajmanje protiv ekstremnoga nacionalizma koji ugrožava prava drugih, mnogi su zbunjeni. Kako ni sada njezin uobičajeni uvid u riječ Božju i njezina hermenutika ne bi ništa bitno donijeli, pitamo se čime će i kako će Crkva ovdje pridonijeti promjeni koja bi jedino mogla zaustaviti proces okoštavanja što je zahvatio dobar dio njezinih udova. Sve što nudi, Crkva istodobno i daruje na temelju svoje teološke spoznaje prema kojoj se sve i ravna. Zato joj je danas najpotrebnija jedna druga teologija, koja će odgovarati znakovima vremena. Prije toga Crkva mora započeti deritualizaciju i deeshatologizaciju, opravdavajući to i Isusovim razlogom. Marko i Luka svjedoče nam da je Isus dobar dio svojega vremena proživio radeći na ostvarenju onih ideala koji su istodobno i naši etički i racionalni ideali (Lk 6,20-49; Mk 1,39; 2,2; 2,13; 3,7-9; 4,24-25; 7,8-23; 12,32-33)

Dijalogu mora prethoditi zajednička kršćanska molitva

Mnogo toga nas uvjerava, a ponajprije uvid u riječ Božju, da danas nećemo moći ostvariti uspješan teološki dijalog bez nekoliko uvjeta. Da bismo u njemu osjetili vodstvo Duha (Gal 5,18) koji nas vodi uspješnom razgovoru poštujući našu slobodu, moramo se prethodno ponašati kao mudri Salomon. To znači moliti se Bogu da nam dade "pronijeljeno srce" (1 Kr 3,9) koje će nas naučiti praktičnoj mudrosti i dovesti nas pravome cilju. Nadalje, trebamo poput psalmista moliti za "mudro srce" (Ps 90,12) koje će naše vjekovne polemike pretvoriti u dijalog i miran prijateljski razgovor. Da bi naš dijalog s Rimom donio "plod izobilan u našu korist", moramo se ponašati poput Bildada iz Šuaha (Job 8,1-21). Potrebna nam je odmjeranost. Sami ćemo tako izbjeći prenaplašavanje onoga što nas dijeli od kršćanskoga i crkvenoga Zapada. Od "teoloških grana" ne vidimo ono "evanđeosko stablo" koje je tako duboko zaorano u njivi katoličkoga i protestantskoga Zapada. Premda nam je povijest

Drugim vatikanskim koncilom dala mogućnost jednoga drukčijega vrednovanja Rimske crkve, mi uglavnom ostajemo kod svoje stare paradigme. No, budući da ona ne odgovara znakovima vremena koji nam dolaze sa Zapada, politika je Pravoslavne crkve dobrim dijelom neekumenska i nedijaloška. No ona nije ni tako polemička pa se zbog nedefiniranih stavova ovdje u većini slučajeva šuti i ne odgovara na ove izazove. Ako danas Crkvu ne možemo drukčije shvatiti doli preko njezine ovisnosti o Kristu, tako i krizu današnje ekumenske i dijaloške svijesti teološki najprije shvaćamo kao krizu te ovisnosti. Što je ta ovisnost manja, kriza je to veća.

Što bi razgovori danas trebali pokazati

Najprije to da se Crkve danas trebaju pomiriti sa svojom raznolikošću. Kao što se objava pokazuje različitom u pavlovskoj, ivanovskoj i drugoj paradigmi, tako se i naše povijesno kršćanstvo u različitim teološkim vokacijama pokazuje različitim. No, do našega međusobnoga mirenja nikada neće doći dok se ne uzdignemo iznad vlastite teologije, a to uzdignuće ponajprije se tiče njezine dehele-nizacije i našega što dubljega vezivanja uz riječ Božju. U dijalogu će nas približiti najprije sila Božja pa se moramo otvoriti utjecaju te snage u međusobnoj poniznosti i ljubavi. Katolička se Crkva danas sve više otvara utjecaju te sile, Pravoslavna nije još uvijek došla u takvo milosno stanje.

Koje su "vruće teme" u razgovoru

S obzirom na naše povijesno pamćenje i druge znakove, sada se pitamo: koje bi to "vruće točke" bile u našem dijalogu s Rimom? Koju temu bismo najprije stavili u samo srce razgovora? Najprije ćemo međusobno razgovarati o moralnoj primjeni evanđelja u našim svakodnevnim odnosima, jer o moralu na kraju sve ovisi, zatim ćemo voditi dijalog o primatu rimskoga biskupa. Jer kao što kršćanstvo, time i Crkva, sada imaju jedno duhovno središte, tako trebaju imati i jedno svoje povijesno središte: Nadalje moraju imati nekoga tko će govoriti u njihovo ime, braniti njihovo učenje i doktrinu. Današnjemu svijetu netko mora stalno govoriti u ime jedne savjesti. Svaka naša polemika nužno će se pretvoriti u dijalog ako naše teološke, a ponajprije dogmatske formulacije gledamo u ekumenskoj perspektivi i funkciji. Primjer za to je teologija sv. Maksima Ispovjednika. Samo ekumenskom opcijom mogu se danas nadvladati naši mnogi problemi, ukloniti teološke isključivosti i prebroditi mnoge kanonske prepreke, od juridičke interpretacije papinskog primata pa do

formulacije Grgura I. "Sluga slugu Božjih". Velik je raspon i široka lepeza naših reakcija na sve to. Prva će formulacija najprije pogodovati polemici i napetosti, druga će uvijek ići u prilog dijalogu i toleranciji. Ako nam je stalo do dijaloga, naša riječ (teologija) najmanje treba biti apologetska. Ne trebamo jedni druge uvjeravati ili nametati drugima svoje stavove. Budući da obje Crkve imaju apostolski temelj te u svemu imaju ravnopravan status u dijalogu, time se isključuje odnos "majke - kćeri", što samo može olakšati uspješan razgovor. Dijalog bi trebao pokazati da naziv "ortodoksno i katoličko" mogu nositi obje Crkve što smanjuje prostor za polemiku i nužno otvara mogućnosti za dijalog i komunikaciju između nas i Rimske crkve.

Zaključak

Da bi danas bilo koja Crkva činila djela Božja koja su primjerena znacima vremena, mora izgraditi odgovarajuću teologiju, a s njom i etiku i politiku. Jedino će tako Crkva moći odgovoriti na izazove vremena, otvoriti se svijetu te s njim i drugim kršćanskim Crkvama voditi dijalog. Danas će Crkva samo u dijalogu moći mnogo toga pročitati, utvrditi i odbaciti, a ponajprije svoje pogrešno i neutemeljeno znanje o drugome. O znanju koje se samo u dijalogu pokazuje točnim ili lažnim ovisi mnogo toga. Zato dijalogu danas nema alternative. Samo je njime moguće ostvariti put k mnogim, premda ne svim istinama. Budući da je svijet danas postao globalno selo i Crkva se teško može svesti na okvire nekakve regionalne zajednice, pa se pitanje dijaloga sve teže može izbjeći. Zbog nekakvog ekskluzivizma i regionalizma najmanje se danas može dovesti u pitanje vrijednost drugih vjera, kultura i ideologija. No, dijalog i tolerancija uvijek su bili ozbiljno narušavani i dovođeni u pitanje zbog totalitarizma i diktature u državi kao i zbog monopolizma, oholosti i gordosti u Crkvi. Budući da dijalogu nema alternative, a kako nam se najprihvatljivijim i najrealističnijim čini model dijaloga koji sada nude Rimska crkva i druge zapadne Crkve, morat ćemo se takvome modelu dijaloga prilagoditi i u našoj Crkvi. U taj proces ne možemo ući ako se prethodno ne oslobodimo mnogih stvari. Najprije valja razmišljati kako ćemo uopće doći do globalne svijesti o dijalogu. Čini mi se da je to u našoj Crkvi moguće na dva načina, odnosno s dvije spoznaje. Prva je refleksna i spontana, druga teološka i namjerna. Prva nam kaže da "ništa ne postoji u izdvojenosti: odnos jedne stvari prema drugoj važan je za obje" (Leonard Swindler); druga se tiče našega neposrednoga uvida u riječ Božju (Iv 17,21). Vidljivo jedinstvo Crkve danas nije moguće ostvariti bez njege, pa nas je ono što stoji

kao njegova suprotnost uvijek vodilo u polemiku, konflikt i otuđenje. Budući da je jedna od bitnih značajki pravoslavlja ekskluzivnost, Pravoslavna se crkva na temelju drukčijega uvida u riječ Božju i objektivnu stvarnost treba toga osloboditi. Imajući u vidu pravoslavno viđenje objavljene istine i pravoslavni odnos prema crkvenoj dogmi, rekao bih da u teološkoj tradiciji pravoslavnoga istoka nikada nije moglo biti mjesta dijalogu. Po nekim pravoslavnim teolozima (Marko Efeški, Homjakov, J. Popović i dr.) ni jedna teološka tradicija osim pravoslavne ne može pružiti punije i objektivnije viđenje istine pa je tako do danas pravoslavna teologija bitno ostala apologetska i monološka. U crkvenoj politici pravoslavnoga istoka daleko je više dolazilo do izražaja načelo akribije nego načelo tolerancije. Iako je uvijek važno da znamo u što smo i kome smo povjerovali (2 Tim 1,12) pa naša vjera nikada neće biti rizik i neizvjesnost, uvijek se moramo sjećati riječi svetoga Pavla upućenih Crkvi u Korintu: "Sada spoznajem djelomično" (1 Kor 13,12), a zatim "znanje nadima, a ljubav izgrađuje" (1 Kor 8,1). Zaboravljajući na svu djelomičnost našega znanja sv. Marko Efeški u doba Firentinskog sabora veli carigradskom patrijarhu: "Pravoslavlje, pravoslavna vjera... ni u čemu nema ni najmanjega nedostatka."²³ Zbog ovakva stava pravoslavni istok nikada nije mogao razviti dijalošku metodu, kojom bi proširio, dopunio i pročistio svoju spoznaju objavljene istine. Čitajući danas mnoge znakove vremena zaključujemo sljedeće: vrijeme je monologa i u Crkvi prošlo, pa se njegovo postojanje ovdje gotovo više ničim ne može opravdati, a najmanje nekom djelotvornošću. Buduće vrijeme nužno će biti vrijeme dijaloga i tolerancije.

VOM THEOLOGISCHEN DOGMA ZUM KIRCHLICHEN DIALOG

Zusammenfassung

Der Autor befasst sich mit dem Stand des Dialogs zwischen der Orthodoxen und der Katholischen Kirche. Er stellt fest, dass bislang kaum ein ernsthafter Dialog geführt wird. Eine der Ursachen dafür sieht er im Mangel an Liebe zum Ökumenismus in der Orthodoxie, die alsdann keinen Willen zur Gemeinschaft mit der Katholischen Kirche verspürt.

Ein weiteres Hindernis auf dem Weg zum Dialog liegt in der negativen Haltung der Orthodoxen Kirche zur Dogmenentwicklung in

²³ J. Popović, *Dogmatika Pravoslavne crkve*, str. 543.

der Katholischen Kirche seit der Kirchenspaltung. Als die Voraussetzung für die Dialogfähigkeit müsste die Orthodoxie zuerst eine "heilige Selbstkritik" üben und zugeben, dass auch in der Katholischen Kirche die Gnade Gottes wirksam ist. Der Dialog ist heutzutage unabdingbar, weil er bestrebt ist, in verschiedenen Traditionen und Theologien das Gemeinsame zu entdecken und die Gemeinschaft mit Christus zu vertiefen. Der Autor kommt zum Schluss: Solange die orthodoxe Theologie und Ekklesiologie die Zeichen der Zeit nicht beachten, werden sie kein Bedürfnis nach einem ökumenischen Gespräch spüren.